

JEZIČNA REPUBLIKA HRVATSKI JEZIK, ZAGREB, SPLIT I POPULARNA GLAZBA

Ivo Žanić

Jesenski i Turk, Zagreb, 2016.

DOI: 10.20901/an.15.12

Znanstveno proučavanje sprege društvene i jezične varijantnosti, odnosno utjecaj izvanjezične na jezičnu raznolikost i obratno, najmanje je pola stoljeća etablirano područje interdisciplinarnih istraživanja, koje se obično naziva sociolingvistikom, i dosad je dalo brojne vrijedne uvide u mehanizme koji upravljaju društvenima i jezičnim procesima širom svijeta. U hrvatskome jezikoslovlju takav su okvir i fokus istraživanja bili rjeđi. Ako su se društvene i jezične pojave i dovodile u suodnos, nerijetko su promatrane iz vizure koja ne odstupa od nekih tradicionalnih i konzervativnih, vrlo često neosvijestjenih, jezičnih i drugih ideologija te s argumentacijom koja se ne može znanstveno utemeljiti. To se pogotovo odnosi na razmatranja standardnoga dijalekta koji je redovito shvaćan kao "najprecizniji", "najpotpuniji", "autonoman", "homogen" i jasno omeđen varijetet te jedini legitiman komunikacijski kod u javnom diskursu. Iako su takvi i slični pogledi potpuno ideološki, a u lingvistici su prepoznati kao skup predrasuda nazvanih *ideologijom standardnog jezika* (Milroy 2001), još su duboko ukorijenjeni u domaćemu jezikoslovlju. Utjecaj popularne kulture i masovnih žanrova na percepciju i upotrebu nestandardnih varijeteta u Hrvatskoj te na legitimnost njihovih govornika praktički su neistražene zone. Stoga je knjiga Ive Žanića *Jezična republika. Hrvatski jezik, Zagreb, Split i popularna kultura* više nego dobrodošao prilog hr-

vatskoj sociolingvistici, odnosno sociolingvistici hrvatskoga jezika, shvaćenog kao skup najraznovrsnijih, uključujući višejezične, varijeteta.

Knjiga je koncipirana u šest glavnih poglavlja: 1. Jezik pod nagibom, ili: zašto hrvatski klizi prema moru i Zagrebu, 2. Nepokoreni grad, ili: kako su Zagrepčani naglasno preživjeli 20. stoljeće, 3. Kaleto moja draga... ili: *Melodije Jadrana* i mirna jezična reintegracija mora, 4. Dijalekt na struju i na drva, ili: popularna glazba kao jezična praksa i politika, 5. Lingvistički kulci Babilonci, ili: makaronizam i jezične igre u popularnoj glazbi i 6. Kad se jezik odijeva za izlazak, ili: engleski i hrvatski odozgo, odozdo i poprijeko. Glavne teme svoje knjige autor najavljuje u Uvodnoj napomeni vlastitim viđenjem i definicijom izvornoga govornika/govornice, a kojom sažima temeljne, u domaćem jezikoslovlju često zanemarivane, lingvističke uvide o jezičnoj kreativnosti i o jeziku kao dinamičkome i heterogenom sustavu te ljudskoj djelatnosti koja se u različitim kontekstima različito doživljava i vrednuje. Autorovim riječima, izvorni govornik/govornica jest "jedno trajno promjenjivo, svaki čas drugačije, ali neuništivo i neumorno, pametno i kreativno biće, slika i prilika svojeg društva i kulture, katkad ugodno, katkad nesnosno, nerijetko nepravedno potcjenjivano, katkad i hvaljeno, jednom u liku tinejdžera koji možda postane akademik, drugi put kao

akademika koji možda nije zaboravio da je bio tinejdžer" (9).

Na početku autor kao boljku tradici-
onalnoga hrvatskog jezikoslovlja dija-
gnosticira binarne i statične predodžbe
o jeziku u kojima postoje samo standard
i dijalekt, a kontakt među njima – što je
modernim govornicima *jedina* stvarna
razina jezične upotrebe – smatra se ne-
legitimnime (11). To je rezultiralo du-
gotrajnom i nepropitanom fetišizacijom
novoštokavštine (12), a time i nemoguć-
nošću bilo kakva realnijeg znanstvenog
opisa jezičnog kontakta i varijacije te
društvenih značenja koja se naznačuju
pojednim vrstama jezične proizvodnje.
Žanića ne zanimaju apstrahirani jezični
sustavi izdvojeni iz društvenog kontek-
sta – zanimaju ga "iskustva" govornika
(16). Stoga u knjizi daje glas brojnim
poznatim jezikoslovcima, umjetnicima i
sudionicima javne sfere različitih profila:
od književnoga povjesničara Ive Fran-
geša, pisca i esejista Ivana Lovrenovića
preko glazbenika Edija Maružina, osni-
vača istarskih Gustafa, pjevača Olivera
Dragojevića, glumca Relje Bašića, reda-
telja Božidara Viočića do ključne figure
otočnog vala, gitarista i skladatelja Žana
Jakopača. Kritička i precizna analiza nji-
hovah iskaza pokazuje da se jezik/jezici
mogu predočavati na razne načine, naj-
češće u skladu s drugima, izvanjezičnim
ideologijama koje govornik, više ili ma-
nje osviješteno, zagovara. Autor navodi
i jedan od ključnih izazova hrvatskoga
jezičnog propisivanja, a to je da jezična
norma nije potekla ni iz glavnoga grada,
kao u mnogima drugim zemljama, ni iz
drugih velikih urbanih ekonomskih sre-
dišta, te se stoga pojavljuje stalna razlika
između propisanoga (ali mnogima go-
vornicima manje prestižnoga) novošto-
kavskoga standarda i ostvarenih (mno-
gima prestižnijih) nestandardnih vari-
jeteta u javnom diskursu (12-13). Autor
se pritom usredotočuje na zagrebačko,
riječko-istarsko i splitsko područje kao

središta izvora regionalno i nacionalno
prestižnih jezičnih praksi (17). Nasuprot
nekima jezičnim planerima koji smatra-
ju ili su smatrali da će zbog školovanja i
masovnih medija standard s vremenom
nadjačati nestandardne varijetete, Žanić
podsjeća na to da je stvarnost drugačija,
odnosno da je utjecaj u odnosu standard
– nestandard(i) dvosmjernan te da dovo-
di do stvaranja novih obrazaca jezične
upotrebe (19-21, 73, 227), pri čemu se
stari pogledi na "centralnost" i "perifer-
nost" moraju teorijski preispitati (22).
Pritom, dakako, postoji razlika između
zagrebačkoga i obalnog područja, jer je
u prvome ekonomska podloga kao izvor
jezičnoga i izvanjezičnog prestiža starija
više od stoljeća (25). Glavnima čimbe-
nicima nacionalne legitimacije nestan-
dardnih regionalnih varijeteta smatra
masovne medije, domaće serije i filmove,
festivalne zabavne glazbe (zagrebački,
opatijski i splitski) i razvoj masovnoga
domaćeg turizma na obali u drugoj po-
lovici 20. stoljeća, što je omogućilo veću
upoznatost, a potom i prihvaćanje dru-
gih i drugačijih oblika hrvatskoga (33-
37, 70-71). U drugom dijelu poglavlja
autor na brojnim sinkronijskim i dija-
kronijskim primjerima realne upotrebe
sistemskolingvistički i sociolingvistički
analizira tri gramatičke inovacije (sin-
kretički vokativ, futur prvi u zavisnima
rečenicama i futursku/imperativnu upo-
trebu svršenoga prezenta) te nudi uvjer-
ljive razloge zbog kojih one nastaju i
ulaze iz zagrebačkoga govora u medijski
jezik i druge regionalne varijetete.

U drugom poglavlju autor, među
ostalim, pobliže razmatra zagrebački
kontakt i konflikt kajkavskoga supstra-
ta i štokavskoga standarda kroz analizu
jezičnih ideologija raznih sudionika u
javnom diskursu te upozorava na esen-
cijalističke, stereotipne stavove kojima
se određeni varijeteti i – što je mnogo
važnije – njihovi govornici uparuju s
fiksima (ne)moralnim karakteristika-

ma (82-84), kao i na dugotrajno idolo-poklonstvo "čistoj" štokavštini i njezino izjednačavanje sa standardom, uz posljedičnu percepciju štokavskoga govornika kao izvorišta pravilnoga jezika, kao "škole koja hoda i govori" (89-90). Ta perspektiva logično je dovela do jezične nesigurnosti mnogih neštokavskih govornika, a ona se pak vrlo lako i brzo pretvara u osjećaj izvanjezične nesigurnosti, izbjegavanje javnoga govorenja i percepciju samoga sebe kao nelegitimnoga pripadnika društvene zajednice. U tom sklopu autor odlično verbalizira desetljećima etabliranu, štetnu ideologiju prema kojoj je govornik podređen jeziku (standardu) umjesto da jezik bude u službi govornika: "Takav je i govornik: fiksna, statična, neovisna o političkim, društvenim, demografskim, kulturnim i drugim varijablama, ne korisnik, nego zarobljenik jezika, ne onaj kojemu se jezik približava, nego onaj koji se, ne pitajući za cijenu, mora približiti jeziku" (115). Na jezičnoautobiografskoj građi potvrđuje se jedna od najvažnijih predodžbenih opreka, *urbano/ruralno* (26, 117), u poimanju i prihvaćanju odnosno otporu standardnoj akcentuaciji i njezinu manjku prestiža u urbanim centrima: opozicija je to "guslara i planine, sela u planini, uzorna govornika na uzornu mjestu; nasuprot njima stoji grad, kulturološki koliko i fonetski drugačiji" (105). Ipak, stereotipi nisu homogeni: i ruralne govore moguće je doživjeti pozitivno, kao "jednostavne", a urbane negativno, kao "afektirane", što se potvrđuje, primjerice, u istraživanjima zagrebačke percepcije ruralne kajkavštine (122-123). Autor pozitivnu percepciju ruralnoga u tom kontekstu tumači kroz percepciju izvanjezičnoga poimanja kajkavskoga zagorskog prostora kao zone jednostavnoga "neiskvarenog" života i pristupačnih ljudi (123-125). U analizi zagrebačkoga otpora rigidno shvaćenoj standardnoj normi, posebice četveronaglasnome su-

stavu, zaključuje da je neki obrazovani govornici ne prihvaćaju ponajprije zbog njezine nevažnosti za vlastiti uspjeh u društvu i zbog identitetskog odbacivanja i nepoistovječivanja s "prirodnim" govornicima te norme – svoj društveni status osiguravaju i bez nje (127-128). Dapače, nakon dolaska na neštokavska područja, mnogi štokavski govornici i njihovi potomci prolaze proces "deštokavizacije" te nastaju novi varijeteti. Nije zorega naglasiti ni ono što se iz sociolingvističke perspektive čini samorazumljivime, ali iz preskriptivističke se perspektive čuje mnogo rjeđe: "Umjesto da se laike otpisuje kao neznalice ili poučava da su i zašto su u krivu, njihovu percepciju jezika treba uvažiti i izučavati kao legitiman faktor koji često ima i realne posljedice na jezik" (136). Primjer je govornikova identitetska orijentacija prema etnicitetu (pa će lakše prihvaćati hrvatsku štokavštinu kojom se govori u Bosni i Hercegovini) ili pak prema nacionalnom teritoriju Hrvatske (pa će iste varijetete teže prihvaćati). Žanić je potpuno svjestan da su rasprave o jeziku uvijek i rasprave o *izvanjezičnome*, "o društvu i kulturi, točnije – društvu i njegovim kulturama" (143, 149-151). To je suprotno čestim tezama domaće normativistike da se jezični elementi mogu propisivati *apolitično*, samo u skladu s unutarjezičnima zakonitostima. S tim u skladu moguće je i brisanje Slavonije iz mentalnoga predočavanja (štokavštine, ali i hrvatskoga uopće) kao posljedica težnje da se simplificira slika narječja s terena i da se "ta regija poštedi" stereotipa koji prate štokavštinu iz Bosne i Hercegovine kojoj se pridijevaju atributi "kamen[a], tvrd[a], grub[a]" (153). Naposljetku, jezični prestiž treba promatrati kao pojavu koja se ostvaruje na više društvenih razina, ne samo na jednoj (nacionalnoj) i ne samo jednim kodom. Suprotno tradicionalnima ideologijama, "percipirani *nacionalni* jezik nije jedna homogena nadstruktura, je-

dan krovni varijetet, nego dinamičan snop varijeteta u natjecanju i prepletanju" (154). Ako se realna jezična situacija i konstelacije varijeteta ne promatraju zajedno s njihovima izvanjezičnim kontekstom, dobivamo "standard bez govornika, jezik bez ljudi" (157).

U trećem poglavlju Žanić opisuje jezik popularne kulture kao varijetet između standardnoga i lokalnoga, regioletk ili interdijalekt "koji nastaje u međuprostoru između te dvije 'čiste' razine" (159). Pritom se navodnicima ograđuje od (i u jezikoslovnoj struci proširenih) ideologija koje bilo koji varijetet predočuju kao jasno određen, homogen i autonoman, a stalni kontakt svih varijeteta brišu iz mentalnih predodžbi. Hrvatski festivali popularne glazbe poslužili su kao "medij komunikacijskog promicanja i afirmacije lokalnih i regionalnih varijeteta", nasuprot, primjerice, festivalu u Sanremu koji je poslužio promoviranju standardnoga talijanskog (162). Činjenicu da je u prvoj polovici 20. stoljeća hrvatsko mediteransko područje ostalo isključeno iz nacionalnih konceptualizacija autor objašnjava uz pomoć triju faktora: (a) jezično planiranje leksika nakon filološke pobjede hrvatskih vukovaca fokusiralo se samo na "središnju novoštokavsku zonu"; (b) obalne i otočne vrste naselja i način života nisu odgovarali ideologiji Hrvatske seljačke stranke, utemeljenoj na opreci tradicionalnoga/kontinentalnog sela i grada; (c) etnologija i folkloristika također su bile usmjerene na kontinentalnu tradiciju južnih Slavena kao jedinu autentičnu (166-167). Te postavke potom iscrpno razrađuje u tekstu. Autor primjenjuje i multimodalnu kritičku analizu diskursa na primjeru slikovnih prikaza u osnovnoškolskom udžbeniku, a kojom, među ostalim, pokazuje da je nakon raspada Jugoslavije došlo do promjene i u dominantnima ideologijama o hrvatskom jeziku i njegovim narječjima – obalno

područje sada je mnogo vidljivije, a ne prikazuje se dinarsko: ono je postalo "izvor kulturno-političke nelagode, jer se dijeli s drugim nacionalno-političkim zajednicama" (185, 184-187). Iz stereotipnog prikaza kajkavskoga i štokavskog narječja, vezanih za selo, a čakavskih odnosno obalnih varijeteta kao gradskih, autor izvodi i indikacije kako su potonji mogli lakše zadobiti prestiž u nacionalnim zamišljanjima dijalekata: "Dijalekt iz usta ljudi koji se tako (gradski, nap. A. S.) odijevaju, na pozadini mora koje sugerira i nijansu avanture, u okolišu bez blata kao metafore sela, ne potiče predodžbe nečega zaostala, izolirana, vezana za statični agrarni svijet". U analizi jezičnoga materijala i prividnih sinonima i ekvivalenata između standarda i nestandarda autor pokazuje da prava sinonimija i istovrijednost ne postoje jer su pojedini pojmovi redovito vezani za regionalnu kulturu, kulturi, i ne mogu se tek tako zamijeniti drugima leksemima bez promjene na komunikacijsko-simboličkoj razini, što se dugo smatralo mogućim (207-212), a u nekima stručnim krugovima smatra se i danas. Uspoređujući politike pojedinih neštokavskih festivala, Žanić evidentira da je strogo ograničavanje krapinskoga *Festivala kajkavske popevke* i *Melodija Istre i Kvarnera* na "čiste" i "autentične" varijetete uzrokovalo sužavanje njihova repertoara na prikaz "tradicionalnog, predmodernog svijeta" i odgodilo na neko vrijeme otvaranje prema prikazivanju modernoga načina života i (samo) percepcije, posebice prema korištenju "ironije i autoironije" u pjesmama, dok je na splitskim *Melodijama Jadrana* bio sasvim suprotan slučaj. Stoga se urbano stanovništvo manje moglo poistovjetiti s onime što je predstavljeno na prvim dvjema priredbama, a što se odrazilo i u manjem opsegu realnoga jezičnog utjecaja na varijetete njihovih urbanih regionalnih središta – Zagreba/Varaždina i Rijeke/Pule.

Autor u četvrtom poglavlju tematizira dvije proširene ideje o hrvatsko-me jeziku: tvrdnju da "se standardni jezik... trajno *obogaćuje* iz kajkavskih i čakavskih izvora" i ideju da engleski jezik i standardni hrvatski uništavaju hrvatske dijalekte (233). Prva je tvrdnja neutemeljena ako se misli na službenu jezičnu politiku i planiranje, jer zapravo nastavlja tradiciju hrvatskih vukovaca, a u realnoj upotrebi do kontakta narječja svakako dolazi (233-237). Glede klasične teze o propadanju jezika zbog kontakta, Žanić joj suprotstavlja argumente poput jezične kompetencije i kreativnosti govornika, koje će proizvesti inovacije i nove strukturne obrasce u svim varijetetima – riječ je, dakle, o promjeni, a ne o propadanju (245-248). Kao što kritizira normativce koji zagovaraju neodrživu ideologiju homogenoga i jasno omeđenoga *standardnog* dijalekta, autor dosljedno kritizira i aktiviste lokalnih govora koji zagovaraju ekvivalentnu ideologiju za *nestandardne* dijalekte (248-249, 256-258). U ostatku poglavlja na primjerima iz popularne glazbe pokazuje raznolike oblike jezične kreativnosti koji pridonose povećanju prestiža dotičnih varijeteta kod govornika i tih i drugih kodova.

Ta se tematika još konkretnije i specifičnije nastavlja u petom poglavlju, gdje se čitatelja upućuje u povezanost heteroglosičnih jezičnih praksi moderne popularne glazbe s povijesnome, višestoljetnom tradicijom makaronske poezije društvenih elita, kao i s pučkom tradicijom miješanja jezika u poetske i identitetske svrhe, pri čemu klasične granice "visoke" i "niske" kulture nisu više čvrste, ako su ikada i bile, osim u percepciji pojedinih teoretičara (309-310). Potom se prikazuju brojni domaći i strani, povijesni i suvremeni primjeri hibridiziranih varijeteta poetskih tekstova, interpretiraju iskorištene jezične strategije i određuju društvena značenja koja se

takvim formama mogu odaslati. Riječ je o jezičnoj "babilonizaciji", pri čemu ni pošiljatelj ni primatelj poruke ne moraju uopće poznavati varijetete čija se sredstva koriste (za razliku od klasično shvaćenoga bilingvizma i prebacivanja kodova) (364). Također se pokazuje da interpretacija značenja ne ovisi o tradicionalno shvaćenom "razumijevanju teksta" (364-365), nego o kontekstu primatelja poruke. Primjerice, talijanizmi u tekstovima pjesama neće biti doživljeni jednako na sjeveru Europe i u kontinentalnoj Hrvatskoj: dok u prvom slučaju mogu stvarati mentalne slike Italije i snjome povezanih odrednica, u drugome mogu upućivati na hrvatsku obalu i osobna iskustva pojedinih govornika, uključujući stereotype (354-355).

U posljednjem poglavlju naglasak je na dodiru hrvatskoga s engleskim jezikom, koji u Hrvatskoj odavno nije strani jezik, ako se uzme u obzir golemo formalna i neformalna izloženost građana upravo (multimodalnome) anglofonom materijalu. Postavljajući se kritički prema tradicionalnom protivljenju stranome, ali i domaćem-ali-nepoželjenom dijalektalnom utjecaju i binaristici konzervativnoga jezičnog planiranja u obliku mehaničkih zamjena leksema, Žanić na konkretnim primjerima kontaktne, višejezične građe prikazuje kreativne mehanizme i značajke diskursa za čije su stvaranje potrebni "relativno visoka jezična osviještenost i aktivna dijaloگیčnost, te... element igre". Iz navodnoga (u preskriptivizmu: klasičnoga) *kaosa* odnosno "jezičnog nereda" stvara se zapravo "novi, drugačiji ali ne manje važan red" (379-384), a jezične dodire nužno je proučavati interdisciplinarno, jer se inače raznoliki načini na koje se oni ostvaruju i identiteti koji se njima građe uopće ne mogu razumjeti (392-393, 409, 411). Uza sve to treba imati na umu i brojne promjene u jeziku medija, odnosno u percepciji jezika javne sfere,

a koje su rezultat društvenih promjena ili su jezične promjene nastale kao poticaj društvenim promjenama, za što se u tekstu daju brojni primjeri s popratnim analizama (393-418).

Općenito, *Jezična republika* bogat je i iscrpan prikaz i analiza diskursa vezanoga za hrvatski i druge jezike u javnoj sferi, s posebnim fokusom na popularnu

kulturu, ali se u tom području ne iscrpljuje. Zbog toga će ova knjiga mnogima biti nezaobilazna riznica teorijskih uviđa, izvor jezičnih podataka i objašnjenja jezičnih pojava i njihovih konceptualizacija na način kojim se jezična pitanja u domaćoj kroatistici, pogotovo u normativistici, zasad mnogo rjeđe obrađuju.

Anđel Starčević

Literatura / Bibliography

Milroy, James. 2001. Language ideologies and the consequences of standar-

dization. *Journal of Sociolinguistics*. (5) 4: 530–555.